

تأثیر تفاوت تشریعی زن و مرد در نقش‌پذیری اجتماعی

از منظر علامه مصباح یزدی و شهید مطهری

جمیله سادات پرینچی^۱

چکیده

این مقاله درصدد است تا ضمن بررسی جایگاه و نیز ضرورت بحث از تفاوت‌های تشریعی زن و مرد، ابتدا به این سؤال پاسخ دهد که آیا تفاوت‌های جسمی و روانی قابل توجه، میان زن و مرد وجود دارد؟ پس از روشن شدن این مطلب، به بررسی این مسأله پرداخته می‌شود که آیا در برنامه‌ریزی‌ها جعل قوانین، تعیین الگوهای فردی و اجتماعی و ... می‌بایست به این تفاوت‌ها توجه نمود و آن‌ها را دخیل کرد؟ بدین منظور، تلاش شده است تا به دیدگاه‌های علامه مصباح یزدی و شهید مطهری موجود در خصوص بحث تفاوت‌ها و نیز بایسته‌هایی که می‌بایست بر پایه پذیرش تفاوت‌ها، در سیاست گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و اجرای قوانین لحاظ شود، به صورت اجمالی پرداخته شود. با نگاهی به طبیعت و ویژگی‌های تکوینی زن و مرد، با اندکی تأمل می‌توان به اشتراکات فراوان، در کنار برخی تفاوت‌های موجود میان آنان پی برد. چرا که زن و مرد به عنوان دو صنف از یک نوع، به واسطه برابری در انسانیت و خلقت مشترک، در تمام ویژگی‌هایی که مقوم انسانیت انسان است، کاملاً با یکدیگر مساوی و یکسان می‌باشند. نظر به آموزه‌های دینی و احکام تشریعی نیز حاکی از آن است که احکام شرعی مشترک میان زن و مرد، بسیار بیشتر از احکام متفاوت آنان می‌باشد. حتی در اغلب موارد اختلاف در احکام، هر یک از زن و مرد در اصل حکم با یکدیگر برابرند و تمایز صرفاً در جزئیات مربوط به آن احکام است. از مجموع ویژگی‌های تکوینی و تشریعی زن و مرد می‌توان دریافت که آنان در انسانیت همسان بوده و بر اساس یک هدف مشترک آفریده شده‌اند و صرفاً در مقومات جنسیت (یعنی زنانگی و مردانگی) و احکام مربوط به آن، میان این دو صنف، تفاوت می‌باشد. لذا تکلیف الهی به هر دو تعلق گرفته و اما نوع تکلیف ممکن است به واسطه جنبه‌های متفاوت آنان، متمایز از یکدیگر باشد. در این مقاله تلاش شده است تا ضمن بررسی ضرورت شناخت تفاوت‌های موجود میان زن و مرد، انواع و محدوده تفاوت‌ها را مورد کنکاش قرار دهد.

کلمات کلیدی: تشریع، تفاوت زن و مرد، شهید مطهری، علامه مصباح یزدی، نقش اجتماعی

1. طلبه سطح 2، مدرسه علمیه کوثر، amirnoori.6693@gmail.com

مقدمه

زن و مردی که با فلسفه و حکمت تفاوت‌ها آشنا نباشند، وجود این تفاوت‌ها را نشانه تبعیض و ظلم در شریعت اسلام دانسته و از آموزه‌های دینی ابراز نارضایتی می‌کنند. چنین می‌شود که ارزش‌های مردانه اصل قرار گرفته و زنان در اعتراض به شریعت، مسابقه مردانه شدن را با سرعت و اشتیاق برگزار می‌کنند.

تفاوت‌هایی که برای مرد و زن قرار داده شده است، در حقیقت نوعی ابزار برای کمال این دو است که اگر در پی صفات کمال یکدیگر باشند از کمال حقیقی خود دور می‌شوند، پس توجه به تفاوت‌ها و تمایزات بین زن و مرد بسیار قابل توجه است چرا که عاقبت این دو، وابسته به شناخت این تفاوت‌ها و وظیفه هریک در قبال هر یک از تفاوت‌هایی است که خداوند در وجود آن‌ها سرشته و نهادینه کرده است.

از نظر اسلام زن و مرد هر دو انسان‌اند و از حقوق انسانی متساوی بهره‌مندند. ... زن و مرد به دلیل این که یکی زن است و دیگری مرد، از جهات زیادی مشابه یکدیگر نیستند، جهان برای آن‌ها یک‌جور نیست، خلقت و طبیعت آن‌ها را یکنواخت نخواست است و همین جهت ایجاب می‌کند که از لحاظ بسیاری از حقوق و تکالیف و مجازات‌ها وضع مشابهی نداشته باشند.^۱

مفهوم شناسی

1. تأثیر

معنی تأثیر. [تاء] (ع مص) اثر و نشان گذاشتن در چیزی. (از منتهی الارب) (از ناظم الاطباء). نشان گذاشتن در چیزی. (آنندراج). اثر کردن. (زوزنی)؛ و با لفظ داشتن و کردن مستعمل است (در فارسی). (آنندراج): این دوستی چنان مؤکد گردد که زمانه را در گشادن آن هیچ تأثیر نماند.^۲

1. مطهری، مجموعه آثار، ج 19، ص ۱۳۶.

2. بیهقی، تاریخ بیهقی، چ ادیب ص 212، چ فیاض ص 215.

گیری (حاصل مصدر مجاز)، گیرنده بودن، تأثیر نفوذ – حالت مخصوص در سیمای شخص
که دیگران را مجذوب سازد (جذابیت)

معین: گمان، پندار، طرح ناتمام^۱

2. تفاوت

معنی تفاوت داشتن. [تَوْتَّ] (مص مرکب) اختلاف داشتن و موافق نبودن و فرق و امتیاز
داشتن و نقاضت داشتن.^۲

به معنای فرق و اختلاف، تباین و دوری میان دو چیز قدیمی، از یکدیگر دور و جدا شدن.
مترادف اختلاف، افتراق، امتیاز، تباین، توفیر، فرق، مبانیت، مغایرت. به معنای تفانض.^۳

معنی از هم جدا و دور شدن، فرق و اختلاف دائمی داشتن.^۴

3. التشریع

شَرَعَ الشَّيْءَ: إِذَا رَفَعَهُ جَدًّا.^۵

شریعت آوردن، آیین نهادن.^۶

تشریع در حقیقت در مقابل تکوین قرار دارد که به معنای آیین و دینی است که از
بنیان‌گذاری شده است مانند دین اسلام که آیینی است که بنیان نهاده شده و دارای احکام و
آداب و قوانین خاص خود می‌باشد و این معنایی است که تکوین در مقابل آن قرار دارد، پس
مراد ما از تشریع آن قوانینی است که دین برای ما قرار داده است و بحث ما در مورد آیینی
است که دین مقدس اسلام در شریعت تشیع بیان کرده است.

1. عمید، لغت‌نامه

2. دهخدا، لغت‌نامه

3. عمید، لغت‌نامه

4. معین، لغت‌نامه

5. شمس العلوم

6. معین، لغت‌نامه

4. نقش اجتماعی

مربوط به اجتماع عامیانه، خوش‌برخورد و آداب دان، آدم اجتماعی.

مترادف 1- مدنی 2- جمعی، همگانی 3- معاشرت.^۱

منسوب به اجتماع- همگانی، کسی که آداب معاشرت را می‌داند.^۲

تفاوت‌های تشریعی زن و مرد

انسان که اشرف مخلوقات خداوند نامیده شده است، به دو جنس زن و مرد قابل تقسیم می‌باشد که بین این دو تفاوت‌های حائز اهمیتی وجود دارد که دین مقدس اسلام، برای هر یک از زن و مرد ویژگی‌های خاصی برشمرده که آن‌ها را از یکدیگر متمایز نموده است.

سؤال مهمی که انسان را به فکر وادار می‌کند این است که علت تفاوت بین مرد و زن چه چیز می‌باشد، آیا این تفاوت‌ها به نفع است یا به ضرر؟ شهید مطهری در پاسخ به این سؤال، فرموده‌اند: به دلیل طبیعت. در اینجا آیه الله طبیعت است، حقوق طبیعی از مسیر خلقت معین می‌شود. خلقت موجودات را به‌سوی کمال سوق می‌دهد و آن‌ها را به وسایل و ابزارهایی مجهز می‌کند که با آن وسایل در طریق تکامل گام بردارند، استعداد‌های آن‌ها به فعلیت برسد. در هر مخلوقی استعدادی نهاده است و آن استعداد باید به فعلیت برسد. مثلاً استعداد درس خواندن و علم‌آموزی در فرزند انسان هست اما در فرزند گوسفند نیست. اگر انسان را از مدرسه محروم کنیم از حقی محروم کرده‌ایم، اما اگر بچه گوسفند را محروم کنیم حقی از او سلب نکرده‌ایم، پس اولاً استعدادها مختلف است.

ثانیاً: هر موجودی در حدودی که استعداد دارد، او را از استعداد خودش محروم کردن ظلم است. مرغ را در قفس نگاه‌داشتن ظلم است، اما از گوشت او استفاده کردن برای یک موجود کامل‌تر ظلم نیست.

1. عمید، لغت‌نامه

2. معین، لغت‌نامه

در ظلم، تمام دستگاه طبیعت را باهم باید در نظر گرفت نه فرد را؛ باید دید چه چیز جلو تکامل طبیعت - نه فرد - را می‌گیرد و چه چیز نمی‌گیرد.

ثالثاً: طبیعت در استعدادهای مختلفی که آفریده هدف داشته است.

رابعاً: استعدادها با وسایل و تجهیزات رسیدن به آن استعدادها متناسب است.

از آنجا که اختلافات بین زن مرد زیاد بوده و از مجال این مقاله خارج است به چند نمونه از موارد مهم‌تر و قابل توجه، اشاره می‌کنیم. از نمونه تفاوت‌هایی که بین زن و مرد از دیدگاه شرع اسلام قابل بیان است، می‌توانیم به موارد زیر اشاره نماییم:

اقسام تفاوت‌های شرعی

پس از یادآوری چند نکته به موارد اختلاف شرعی اشاره می‌کنیم. اختلافات شرعی زن و مرد را به سه گروه می‌توان تقسیم کرد: اختلافات فردی، اختلافات خانوادگی و اختلافات اجتماعی.

الف: تفاوت در اعمال فردی

درباره اختلافات فردی مانند اینکه زن در هر ماه چند روز نماز نمی‌گزارد و روزه نمی‌گیرد،^۱ در صورتی که برای مرد چنین معافیتی وجود ندارد. فلسفه بسیاری از احکام الهی برای ما مخفی است اگرچه احکام الهی دارای مصالح و حکمت‌هایی است که به آن دلیل تشریع شده است. نماز نخواندن و روزه نگرفتن زنان در ایام حیض و عادت ماهیانه، از جمله احکامی است که راهی برای فهم آن وجود ندارد.^۲ تنها چیزی که می‌دانیم این است که قرآن با زنان در حال حیض همچون انسان‌هایی که مبتلا به بیماری چند روزه شده‌اند که طبیعتاً کسالت و رنج را برایشان در پی دارد، برخورد می‌کند. تعبیر خداوند از حیض، «آنچه که مایه رنج» است، می‌باشد.^۳

1. در دوران عادت ماهانه

2. فلسفه احکام

3. بقره: 222

در آن‌ها اراده و حوصله زن واقعاً بیشتر از مرد است، مثل کاری که مربوط به نظافت است و با حوصله و طبیعت زن بیشتر جور می‌آید. حالا اگر آدم «فی قلبه مرض» نباشد این حکم عقل را می‌پذیرد. مرد در کارهایی حوصله فراوان دارد؛ مثلاً در یک محاکمه دادگستری که یکجا کسی حقش را برده است حساب می‌کند می‌گوید حقم را باید بگیرم، حاضر است شش سال محاکمه را ادامه دهد. شما امتحان کنید، یک زن هرچه ذی‌حق باشد اگر چند بار برود دادگستری، یک دفعه حاکم شود یک دفعه محکوم، از تمام حق خودش صرف‌نظر می‌کند.

در کارهای پرستاری بیمارها به راستی زن حوصله بیشتری دارد. چرا در صدر اسلام هم برای مداوای مجروحین زن‌ها را می‌بردند؟ چون این کار کاری بود که واقعاً از زن بیشتر ساخته بود. اسلام انگشت روی کارها نمی‌گذارد اما اگر ما روی فطرت و طبیعت بخواهیم عمل کنیم مرد کار مناسب‌تر با خود را بهتر انجام می‌دهد و زن کار مناسب‌تر با خود را. آن وقت این وضع امروز پیش نمی‌آید و خلاف تشریع خود عمل نمی‌کند که زن کار خانه را رها کند می‌رود سراغ کار بیرون خانه؛ کار بیرون را که او می‌خواهد انجام دهد خراب می‌کند. کار داخل خانه را یا مرد باید انجام دهد یا دیگری، بالاخره او هم نمی‌تواند انجام دهد، خراب می‌کند و به کلی معطل می‌ماند.

نکته:

پس روشن می‌شود که غالب مردان - نه همه آنان - در تدبیر قوی‌ترند و در نتیجه بیشتر تدبیر دنیا و یا به عبارت دیگر تولید به دست مردان است و بیشتر سودها و بهره‌گیری و یا مصرف از آن زنان است؛ چون احساس زنان بر اندیشه آنان غلبه دارد، بعلاوه تسهیلات و تخفیف‌هایی هم درباره زنان رعایت شده که بیان آن گذشت.

حال اگر بگوییم این همه ارفاق که اسلام به زن روا داشته باعث می‌شود که عملاً زن بیکار شود همین ارفاق زن را مفت‌خور و مصرفی بار می‌آورد؟

درست است که مرد نیاز ضروری به زن دارد و زن از لوازم زندگی است ولی برای رفع این نیاز لازم نیست که زن یعنی نیمی از جمعیت بشر - تخدیر شود و هزینه زندگی به عهده نیمی دیگر بیفتد؛ چون چنین روشی زن را انگل و کسل بار می‌آورد و حاضر نیست کارهای سخت را تحمل کند و در نتیجه موجودی پست و خوار به بار می‌آید و چنین موجودی به گواهی تجربه

برای تکامل اجتماعی مفید نیست. در پاسخ می‌گوییم این اشکال ناشی از این است که بین مسئله قانون‌گذاری و اجرای، قانون خلط شده است. وضع قانون‌هایی که حال بشر را اصلاح می‌کند مسئله‌ای، است و اجرای آن با روشی درست و بار آمدن مردم با تربیت شایسته امر دیگری است اسلام قانون صحیح و درستی در این باره وضع کرده ولی در طول، زمان گرفتار متولیان غیر صالح بوده است. متولیان صالح و اداره کنندگان تلاشگر نبودند تا قوانین اسلام را به صورت صحیح اجرا کنند. نتیجه‌اش این شده که احکام اسلام تأثیر خود را از دست داده و تربیت اسلامی متوقف شده و بلکه به عقب برگشته است. این تجربه قطعی، بهترین گواه و روشنگر دیدگاه ما است که قانون هر قدر هم صحیح باشد، مادام که در اثر تبلیغ عملی و تربیت صالح در جان آدمی استقرار نیابد و مردم با آن تربیت خو نگیرند اثر نمی‌بخشد.

نتیجه

در یک نگاه کلی مقتضای حکمت بالغه الهی تحقق کمالات بیشتر جهان و انسان است. برای تحقق کمال انسان، افزون بر تدبیر تکوینی به تدبیر تشریعی یعنی نظام حقوقی نیز نیاز هست. هدف نظام حقوقی اسلام تأمین مصالح واقعی انسان‌هاست و برای تحقق این هدف، حقوق و تکالیف مشترک و متفاوت بر مبنای اشتراک و اختلاف تکوینی مرد و زن وضع شده است. تفاوت‌های حقوقی میان مرد و زن در جهت استکمال حقیقی آن‌ها و عادلانه است.

مقتضای حکمت این است که در موارد اشتراک، حقوق و تکالیف مشترک و در موارد افتراق، حقوق و تکالیف متفاوت وضع و رعایت گردد. البته تفاوت‌های تشریعی در بعضی از حقوق و تکالیف هرگز موجب تفاوت در کمال حقیقی و انسانی زن و مرد نیست. هر انسانی که از حقوق خود به بهترین وجه بهره‌برداری کند و تکالیف خود را به خوبی انجام دهد، به کمال نهایی خواهد رسید؛ بنابراین، خاستگاه تفاوت تشریعی زن و مرد، تفاوت تکوینی آن‌هاست. تفاوت‌های تشریعی در سه حوزه «فردی، خانوادگی و اجتماعی» قابل بحث و بررسی است. اختلافات تشریعی فردی تحت عنوان اختلافات حقوقی به معنای خاص کلمه مطرح نمی‌گردد. مهم‌ترین تفاوت‌های حقوقی اجتماعی میان زن و مرد عبارت‌اند از: «اختصاص جهاد ابتدایی به مردان، اولویت مردان بر زنان در جهاد دفاعی، اختصاص حکومت و امارت و تصدی امر قضا به مردان و اختصاص مرجعیت تقلید به مردان». در خصوص تفاوت‌های حقوقی خانوادگی، توجه به این

نکته لازم است که خانواده مهم‌ترین نهاد حقوقی در اسلام است. در رویکرد اسلام زن و مرد همان‌گونه که استقلال تکوینی ندارند، از لحاظ تشریعی نیز بی‌ارتباط نیستند؛ یعنی زن و مرد مکمل یکدیگرند. مباحثی تحت عنوان تشریع زن و مرد و چگونگی اثر آن در جامعه بیان شد که اگر این امور مورد توجه جامعه قرار گیرد شاید این همه تنش و کشمکش در جامعه کمتر و یا از بین برود و در پژوهش‌های بعدی به بررسی میدانی این اثرات در اجتماع و مقدار مقبولیت آن برای افراد جامعه مورد توجه قرار گیرد.

توصیه اسلام این است که هر یک از زن و مرد به جای اعتراض باید واقعیت را بپذیرند و آرزوی تغییر تفاوت‌های تکوینی و یا تشریعی تأثیری در واقع ندارد. مهم آن است که هر انسانی استعداد و توانایی خود را در مسیر تکامل به کار بگیرد آفرینش، احکام و مقرراتی وضع کرده . البته ممکن است همه اسرار و حکمت آن‌ها برای ما قابل فهم نباشد اما خالق جهان و انسان به‌طور قطع بر اساس مصالح بندگان احکام را تشریع کرده است.

منابع و مأخذ

1. قرآن کریم
2. نهج البلاغه، شریف الرضی، محمد بن حسین، محقق/ مصحح: فیض الإسلام، قم: نشر هجرت، 1414ق.
3. احمدی، محمدرضا، تفاوت‌های زن و مرد از روان‌شناسی و متون دینی، تهران: معرفت، 1384.
4. اسلام‌شناسی و پاسخ به شبهات، رضوانی، علی‌اصغر، چاپ سوم، قم: مسجد مقدس جمکران، 1386.
5. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، قم: اسرا، 1393.
6. جوادی آملی، عبدالله، زن در آینه جلال و جمال، تهران: رجاء، 1371.

7. خرازی، محسن، بدایه المعارف الالهیه فی شرح عقاید الامامیه، چاپ یازدهم، قم، مؤسسه نشر اسلامی (جامعه مدرسین)، 1424ق.
8. رضا، محمد رشید، تفسیر القرآن الحکیم الشهیر بتفسیر المنار، چاپ دوم، بیروت: دارالمعرفه، بی تا.
9. رضایی منش، معصومه. مقام و جایگاه زن در خلقت اشتراکات و اختلافات تکوینی زن و مرد و تنش های متفاوت و تکمیلی آن، تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل، 1390.
10. روحانی، مهدی فرزانه، نقش اجتماعی زنان در مقایسه با مردان: از نگاه قرآن و روایت، تهران: زن در فرهنگ و هنر، زمستان 1393.
11. زمخشری، محمود بن عمر، الکشاف عن حقائق التنزیل و عیون الاقوایل فی وجوه التاویل، «تفسیر کشاف»، چاپ دوم، تهران: ققنوس، 1391.
12. طباطبایی محمدحسین، المیزان فی التفسیر قرآن، تهران: مؤسسه مطبوعات اسماعیلیان، 1393 ق.
13. طباطبایی محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، تهران: دفتر انتشارات اسلامی، 1363.
14. طباطبایی، محمدحسین، زن در قرآن، قم: نشر هاجر، 1387.
15. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ترجمه آیات، تحقیق و نگارش علی کرمی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۰.
16. قاسمی، جمال الدین، تفسیر القاسمی المسمی محاسن التاویل، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، 1994 م.
17. قطب، سید، فی ظلال القرآن، بیروت: دارالشروق، 1982 م.
18. گان، کریستین، استخوان شناسی و مفصل شناسی، ترجمه صوفیا نقدی، تهران: انتشارات نخل، 1375.

19. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحارالانوار، تهران: دارالکتب الاسلامیه، 1362.
20. محسنی، طاهره و احمدی بیغش، خدیجه، مقایسه روانشناسی جایگاه حقوقی زن در قرآن و اسلام و کنوانسیون‌های بین‌المللی، اولین همایش قرآن و روانشناسی، تهران: 1394.
21. مصباح یزدی، محمدتقی، معارف قرآن، قم: مؤسسه در راه حق، 1368.
22. مصباح یزدی، محمدتقی، معارف قرآن، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، 1378.
23. مصباح یزدی، محمدتقی، نگاهی گذرا به حقوق بشر از دیدگاه اسلام، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم: مرکز انتشارات قم، 1388.
24. مطهری، مرتضی، نظام حقوقی زن در اسلام، تهران: انتشارات صدرا، 1418 ق.
25. معرفت، محمدهادی، نقد شبهات پیرامون قرآن کریم، مترجمان: حسن حکیم باشی، علی‌اکبر رستمی، میرزا علیزاده و حسن خرقانی، چاپ دوم، تهران: مؤسسه فرهنگی تمهید، 1388.
26. مولایی‌نیا، عزت‌الله. جایگاه مرد و زن در خانواده و اجتماع، قم: نشریه گلستان قرآن، 1382.
27. علامه حلی، حسن بن یوسف، نهج الحق و کشف الصدق، بیروت: دارالکتاب، 1982 م.
28. وفایی، اعظم و چوکار، محبوبه، فلسفه برخی تفاوت‌های تشریعی زن و مرد با ابتناء به تفاوت‌های تکوینی، قم: نشریه بانوان شیعه، 1390.